

Miha Mohor
Kranj

ALICA V SVETU ČUDEŽNIH DEŽEL Carrollova literarna mojstrovina v ogledalu prevodov

Da bi se 150. obletnica izida *Aličinih dogodivščin v Čudežni deželi* primerno obeležila, se je ameriški poznavalec literature Lewisa Carrola Jon A. Lindseth že šest let prej lotil velikega projekta – izdati knjigo o prevodih tega arhetipskega besedila nonsensa. Pridobil je 251 sodelavcev z vsega sveta, da so po raziskovalnem modelu Warrena Weaverja, objavljenem leta 1964 v knjigi *Alica v mnogih jezikih*, zbirali bibliografske podatke o prevodih, da so naprej določenih osem strani iz prevodov ponovno prevedli nazaj v jezik izvirnika in v opombah pojasnili, koliko in kako je prevajalcem uspelo ohraniti prvine Carrollovega nonsensa, ter da so te ugotovitve povzeli v krajši razpravi. Rezultati teh raziskav so avgusta 2015 izšli pri ameriški založbi Oak Knoll Press v knjigi z naslovom *Alica v svetu Čudežnih dežel* na preko 2600 staneh in v treh obsežnih zvezkih. Moj prispevek – pregled dveh prevodov (Boga Preglja in Gitice Jakopin) – je potrdil dotedanje ugotovitve, da so spremembe besedilnih prvin izbrisale številne ubesedovalne postopke nonsensa, zaradi česar sta se slovenski Alici bistveno oddaljili od izvirnika. Z redukcijo nonsensnega diskurza sta, podobno kot se je to dogajalo drugod po svetu, zdrsnili v smer priredb in učinkujeta kot primerka poenostavljene pravljíčne fantastike za otroke. Nezdostnih prevajalskih postopkov pa ni povzročila zgolj »neprevedljivost« Carrollove igre z jezikom, temveč odsotnost nonsensa v recepciji literature na Slovenskem. Zato bi moral biti bodoči prevajalec *Aličinih dogodivščin v Čudežni deželi* poznavalec nonsensa kot žanra in njegovih ubeseditev.

The year 2015 marks the 150th anniversary of *Alice in Wonderland*, an archetypal text of nonsense, a typical English literary genre. The Lewis Carroll Society of North America took five years to prepare for the anniversary, having decided to celebrate it with a global project presenting all the transformations of Carroll's artistic play with language possibilities and changes of semantic relations that occurred in translations into foreign translations. The initiator of the project, Jon A. Lindseth, managed to gather 251 scholars, who, using the same methodology, critically reviewed all the translations of Alice into 174 languages. Thus they resumed the world research project, initiated in the 1960s by the American mathematician and pioneer of machine translating, Warren Weaver. In his book *The translations of Alice in Wonderland* he traced the challenges in the sample chapter A mad tea-party that the nonsensical verbalization procedures pose to translators; he also developed a model of evaluation of the quality of translations.

My contributions to the work *Alice in the world of Wonderlands*, published in the year 2015 in three thick volumes by the Oak Knoll Press publishing house, are a bibliography of all the Slovene translations and adaptations of *Alice* and a back translation of the above mentioned chapter with a commentary, which shows the fate of word games and other nonsensical elements in the Slovene Alices of Bogo Pregelj and Gitica Jakopin. Another

contribution of mine is an article *Alice – Slovenian translation*, which I later summarized in the book, titled *Alice on the sunny side*. It turned out yet again that many translation procedures modify the refined nonsense of the original text into the direction of a fairy-tale fantasy, consequently changing its reception and effect on readers. The primary reason for this is the extremely demanding task of translating the fine intertwinement of nonsense at topical and verbal levels into a Slovene text, along with the indisposition of Slovene critical readers towards this genre at the end of the 20th century. In Slovenia *Alice* acquired its place in the far corner of children's literature and, later on, on the stage, changed into a socially desirable political satire.

V letu 2015 je poteklo 150 let, odkar so izšle *Aličine dogodivščine v Čudežni deželi*, klasično besedilo nonsensa, te tipične angleške literarne vrste. V ameriškem Društvu Lewisa Carrolla (Lewis Carroll Society of North America) so se na obletnico pripravljali kar pet let, saj so jo sklenili proslaviti z globalnim projektom, ki naj bi prikazal, kakšne pretvorbe je Carrollova artistična igra z jezikovnimi možnostmi in spreminjanjem pomenskih odnosov doživljala ob prevodih v druge jezike. Pobudnik tega podjetja Jon A. Lindseth je uspel zbrati 251 preučevalcev, da so po isti metodologiji kritično pregledali, kako je *Alice* na novo zaživela v 174 jezikih. S tem so po vsem svetu nadaljevali raziskavo, ki se je je v 60. letih prejšnjega stoletja lotil ameriški matematik in pionir strojnega prevajanja Warren Weaver. V knjigi *Alice in Many Tongues: The translations of Alice in Wonderland* (*Alice v številnih jezikih. Prevodi Alice v Čudežni deželi*) je na vzorcu poglavja *A Mad Tea-Party* (Prismuknjena čajanka) evidencialno izzive, ki jih nonsensni ubesedovalni postopki postavljajo pred prevajalca, ter oblikoval model vrednotenja kakovosti prevodov.

Warren Weaver je izbral omenjeni odlomek, ker po njegovem mnenju vsebuje »temeljne probleme, ki zadevajo prevajanje Alice«: parodirane verze, besedne igre s pomeni in zvoki besed (puns), nonsensne neologizme, logične šale in ostale nerazvrščene igre s pomeni. S komentirano uporabo dobresednega prevoda nazaj v angleščino (retranslation ali back-translation) je ocenil uspešnost literarnega prevajalca pri prenosu Carrollovega nonsensa v ciljni jezik. Identificiral in obdelal je 336 izdaj v 41 jezikih, najnovejša raziskava, ki je Weaverjevo vzela za izhodišče, pa je zabeležila 7609 izdaj v 174 jezikih. V treh zajetnih zvezkih je pod naslovom *Alice in the World of Wonderlands: The Translations of Lewis Carroll's Masterpiece* (*Alice v svetu Čudežnih dežel. Prevodi mojstrovine Lewisa Carrolla*) izšla poleti 2015 pri ameriški založbi Oak Knoll Press.

Moji prispevki k temu obsežnemu delu so bibliografija vseh slovenskih prevodov in priredb *Alice*, komentiran prevod omenjenega poglavja v jezik izvirnika, ki pokaže, kaj se je dogajalo z besednimi igrami in drugimi nonsensnimi prvinami v slovenskih *Alicah*, ter sestavek *Alice Slovenian Translation* (*Slovenski prevodi Alice*), ki sem ga pod naslovom *Alice on the Sunny Side* (*Alice na sončni strani*) kasneje povzel v poglavju knjige.

1 Do danes so bili na Slovenskem objavljeni sledeči prevodi integralnih besedil obeh Carrollovih *Alic*:

Lewis Carroll 1951: *Alice v Deveti deželi*. Prevedel Bogo Pregelj, ilustriral John Tenniel. Ljubljana: Mladinska knjiga.

- , 1969 [1983]: *Alica v čudežni deželi*. Prevedla Gitica Jakopin, ilustriral Arthur Rackham. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- , 1978: *Alica v ogledalu*. Prevedla Gitica Jakopin, ilustriral Marjan Amalietti. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- , 1990: *Aličine dogodivščine v Čudežni deželi in V ogledalu*. Prevedla Gitica Jakopin, ilustriral John Tenniel. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- , 1994: *Aličine prigode v Čudežni deželi*. Prevedla Helena Biffio, ilustriral Lyndsay Duff. Trieste: Devin.
- , 1994: *Skozi zrcalo in kaj je Alica našla na drugi strani*. Prevedla Helena Biffio, ilustriral Lyndsay Duff. Trieste: Devin.
- , 2011: *Aličine dogodivščine v Čudežni deželi*. Prevod Gitica Jakopin iz leta 1990, ilustriral John Tenniel. Ljubljana: Mladinska knjiga.

V globalni projekt sem glede na skupni dogovor lahko vključil le dva izmed naštetih prevodov in v obeh kritično razčlenil dogovorjeno besedilo iz poglavja Prismuknjena čajanka (od 103. do 110. strani prve izdaje angleškega izvirnika). Iz ponašitve Boga Preglja ter predelanega prevoda Gitice Jakopin iz leta 1990 sem po Weaverjevi metodologiji skušal ugotoviti, kako sta se vsak po svoje lotila problema in katere pomembne spremembe je pri »prenosu« v slovenščino doživljal angleški kanonski nonsens.

1.1 Pri nas so se bralci lahko prvič seznanili z *Alico* sredi 20. stoletja. Prevedel in delno priredil jo je knjižničar, prevajalec in publicist Bogo Pregelj (1906–1970), krasile pa so jo Tennielove risbe iz izvirnika. Da bi to klasično delo angleške literature približal našim otrokom, je knjigo naslovil z *Alica v Deveti deželi* in jo povezal z domačim ustnim izročilom o izmišljeni pokrajini daleč za devetimi gorami in vodami, kjer se cedita mleko in med ter njeni prebivalci uživajo v brezskrbnem brezdelju. Tako je že z naslovom nakazal premik nonsensa v drug žanr – v folklorno pravljico, ki pa je zaradi svojega mimetičnega karakterja nezdržljiv z nemimetičnostjo izhodiščnega besedila. Tudi sicer se je v skladu s takrat prevladujočo pedagoško prakso zelo potrudil, da bi delo s številnimi podomačitvami, parafrazami in substitucijami povezal s slovensko kulturno sredino in njenim izročilom.

Šestdeseta leta so bila čas mladih, kar se je odražalo tudi v literaturi za mladino in njeni recepciji. Razpirala je otroški pogled na svet, igrivost, čudenje in življenjsko radost. *Alice's Adventures in Wonderland* je v anglosaškem svetu postala obvezno branje hipijevskih komun, študenti filozofije, matematike, psihologije in sociologije pa so vneto razvozlavali jezikovne domisleke njenega nonsensa in mu z dejavnim branjem skušali dograjevati pomene. Zato je bil leta 1969 res pravi trenutek, da se v slovenskih knjigarnah znajde nov prevod, to pot opremljen z barvnimi in črno-belimi ilustracijami Arthurja Rackhama. V tisku to pot ni bil več predstavljen kot preprosta zgodbica, marveč ga je ocenjevalec označil za zapleteno delo, polno nepričakovanih domislic, ki je prežeto s fantazijo, igrivo domiselnostjo, vedrino in srečujočo strpnostjo. Knjigo je prevedla pisateljica in prevajalka Gitica Jakopin (1928–1996) in dejstvo, da je bila kmalu ponatisnjena, kaže na rastoče zanimanje bralcev. Jakopinova se je odrekla domačenju in se je držala postopkov, ki so blizu »la traduction directe« ali integralnemu prevodu, le nekaj najzahtevnejših punov je razrešila s prirejanjem. Toda pglavitna težava je ostala, saj so tudi

njeni prevodni postopki pogosto odpravljali nonsens ter besedilu jemali njegovo žanrsko določitev. Na podoben način se je Gitica Jakopin lotila tudi Carrollovega dela *Through the Looking-Glass*. Že slovenski naslov *Alica v ogledalu* iz leta 1978 napove, da bo Carrollov nonsens, ki je napravljen »iz besed ali dogodkov, ki s svojo razporeditvijo ne sodijo v nobenega od znanih sistemov« (Elizabeth Sewell, 1952), postal le fantastični odsev v ogledalu. Kljub temu je bila tudi ta druga knjiga o Alici, ki jo je z izvirnimi 6 akvareli in 10 perorisbami opremil arhitekt in slikar Marjan Amalietti, med bralci lepo sprejeta. Oba prevoda je Gitica Jakopin leta 1990 izboljšana objavila v eni knjigi z naslovom *Aličine dogodivščine v Čudežni deželi in v ogledalu*. Izognila se je nekaterim hibam in poiskala nove rešitve Carrollovih jezikovnih »ugank«, vendar nedoslednost pri obravnavah ubesedovalnih postopkov in figur kot temelju nonsensa še vedno ostaja poglobljena hiba. Tudi ta prevod sem pregledal sledeč Weaverjevi metodologiji.

1.2 Parodirani verzji

Barbara Simoniti (1997) opozarja na razliko med izhodiščem klasične parodije in izhodiščem nonsensa, saj pri drugem ni omogočeno nadaljevanje pomena. Tako preoblikovanje bralcem dobro znane pesmi ustvarja v Carrollovih Alicah medbesedilne nonsensne stileme. Ti torej izhajajo iz nekega drugotnega besedila (izhodišča), na katerega se referenčno navezujejo. Ustvarijo pričakovanje nakazanega znanega pomena izhodiščnega besedila, spremembe besedila pa odvzamejo ta pričakovani pomen.

Na začetku obravnavanega besedila Klobučar vehementno deklamira pesem:

Twinkle, twinkle, little bat!
How I wonder what you are at!
Up above the world you fly,
Like a tea-tray in the sky.
Twinkle, twinkle –

Izhodiščno besedilo je *The Star (Zvezda)*, klasična otroška pesem Jane Taylor (1783–1824), ki jo še danes pozna domala vsak Anglež, pri pouku angleščine pa jo prepevajo tudi naši šolarji:

Twinkle, twinkle, little star,
How I wonder what you are!
Up above the world so high,
Like a diamond in the sky.

Že na prvi pogled sta pesmici podobni, saj je Carroll posnel metrično obliko štirivrstičnice in ponovil začetke vseh verzov izhodiščne pesmi ter tako ustvaril pričakovanje nakazanega znanega pomena. Toda oddaljeno utripanje svetlobe na nočnem nebu je nepričakovano zamenjal z netopirjem in na koncu še diamant s pladnjem. Bistvena za nonsens je uravnotežena napetost med nakazanim in odvzetim pomenom. S to spremembo je Carroll odvzel pričakovani pomen, poleg tega pa je s sopostavitvijo nezdržljivih in pomensko nasprotnih besed ustvaril nonsensni učinek. Četudi morda bralec ne bi poznal izhodiščne pesmi, bi ga zamenjava presenetila, saj netopirjevo početje nima nič skupnega z zvezdnim utripanjem, kako

bi šele povezal netopirja s pladnjem. Elizabeth Sewell (1952) dodaja: »Tu ima umetno prednost pred stvarjenjem narave. Neznatnost, vsakdanjost, izumetničenost, raznolikost enot in stremljenje k delcu namesto k celoti, vse to pripomore k igri nonsensa.«

Bogo Pregelj si je s svojim prevodom prizadeval *Alico* približati omejeni otroški recepciji, zato je podomačil vse, kar naj bi bilo v njej težko razumljivega in tujega. Tako je tudi nekaj pesemskih besedil nadomestil z lastnimi predelavami in kulturno realnost v izhodiščnih besedilih zamenjal s prikladno resničnostjo v ciljnih besedilih. Namesto *Twinkle, twinkle, little bat* v *Alici v Deveti deželi* beremo:

Po jezeru
bliz' Triglava
pisker plava ...
Stara baba
v njem sedi –

Pregelj je po zgledu izvirnika skušal predelati *Na jezeru*, ponarodelo domoljubno pesem Miroslava Vilharja (1818–1871):

Po jezeru, bliz' Triglava
čolnič plava sem ter tja.
V čolniču glasno se prepeva,
da odmeva od gora /.../

Poskus substitucije je napol uspel. Namesto idilične podobe vesele veslaške družbe se v piskru na jezeru znajde stara baba. Kljub razbiti obliki štirivrstičnice, bralec vseeno lahko vzpostavi referenčno navezavo, toda treba je priznati, da banalna podoba, ki spominja na otroške nagajivke, ne more tekmovati s Carrollovim mojstrstvom. Z vpeljavo konkretnega slovenskega toponima je Pregelj razdril nemimetično naravo nonsensa in homogenost izvirnih pokrajin Čudežne dežele.

Tovrstnega domačenja Pregelj ni uporabljal dosledno za vse metabesedilne stile preoblikovanih pesmi, saj je nekatere nadomeščal, večino bolj ali manj zvesto prevajal, uvodno pa je celo izpustil. *How Doth the Little Crocodile?* je zamenjal s Šola, bodi pozabljena – parafrazo Slomškove vzgojne pesmi Šola *bod pozdravljena*, sestavljeno po principu narobe sveta. Namesto daljše pesmi *Are you Old Father William* je vstavil napak razporejene verzje Vodnikovega *Dramila*. *'Tis the Voice of the Lobster* pa je zaradi zmotnega prepričanja, da je iz nesmisla potrebno izvleči nekaj smisla, popolnoma predelal. Carmin figuratum *The Mouse Tale* je prevajalec grafično posnel, a ni bil uspešen pri prenosu Carrollove kompleksne ritmične in sintaktične zgradbe, povrhu pa je poenostavljeno besedilo še za kakih štirideset procentov razširil.

Gitica Jakopin Carrollovega preoblikovanja prve kitice pesmi *The Star* ni zamenjala s podomačitvijo, temveč se je kakor pri vseh ostalih stihih tudi tu lotila prepesnitve.

Iskri se netopirček mlad!
Često se vprašam, kaj bi rad!
Letiš visoko iznad sveta
ko pladenj s čajem sred neba.
Iskri, iskri se –

Lewis Carroll je s preoblikovanjem otrokom dobro znane pesmi ustvaril značilen metabesedilni stilem. Ohranil je obliko štirivrstičnice in metrum izhodiščne pesmi in tudi začetki vsakega verza so njene ponovitve. S tem je nakazal pričakovani pomen, ki ga novi zaključki verzov odvzemajo. Vključil je tudi zvočno igro, tako da je dolge samoglasnike v rimah skrajšal: star > bat, are > at. Prevod Gitice Jakopin učinkuje le še kot tematski nonsens, saj so ostala pomenska nasprotja in nepovezanost med iskrenjem in nebom ter netopirjem in pladnjem, referenčna navezava pa je tudi odpadla. Čeprav večina slovenskih otrok pri pouku angleščine spozna pesem Jane Taylor, pa bi tudi bolj uspešen prevod izvirnega Carrollovega nonsensnega besedila bržkone zelo težko zagotovil referenčno učinkovanje izhodiščnega besedila.

1.3 Puni

Puni spadajo med besedne igre, ki zaradi svoje odvisnosti od pomenov, glasov in ritmov izhodiščnega jezika pred prevajalca postavljajo najvišje prepreke. V angleški literarni teoriji ta termin označuje dvoumne povedi, ki nastanejo z rabo dveh v izgovoru ali zapisu enakih ali skoraj enakih, a pomensko različnih besed ali fraz, da z njimi dosežemo humorne ali retorične učinke.

V izbranem odlomku je Warren Weaver opozoril na tri pune, temelječe na dvojnem pomenu:

- »to murder time« prismuknjencem na čajanki pomeni »pokvariti pesniško mero verza« ali »ubiti Očeta Časa«;
- »to draw« pomeni »vleči, črpati tekočino iz vodnjaka« ali »risati risbo«;
- »well« pa »vodnjak, zbiralnik pitne vode v zemlji« ali »well in« – popolnoma, čisto notri«.

1.3.1 V prvem punu se Carroll igra z nonsensno personifikacijo Časa, ki naj bi ga Klobučar umoril. Frazem za brezciljno zapravljanje časa je tu razumljen dobesedno. Zato užaljeni Oče Čas Klobučarja noče več ubogati in je posledično za mizo ura vedno šest – čas za čaj – in udeleženci se brez konca pomikajo naokrog, da bi prišli do čistih skodelic.

»Well, I'd hardly finished the first verse,« said the Hatter, »when the Queen jumped up and bawled out, »He's murdering the time! Off with his head!«

»How dreadfully savage!« exclaimed Alice.

»And ever since that,« the Hatter went on in a mournful tone, »he won't do a thing I ask! It's always six o'clock now.«

Pregelj je opazil pomen tega nonsensnega stilema za pripoved (tematski nonsens), zato se je lotil ustvarjalnega prenosa »neprevedljive« Carrollove igre s pomeni. V slovenščini je poiskal podoben frazem o času: »tolči takt«, ki pomeni udarjati po taktu, slediti ritmu glasbe z gibi prstov ali nog – in ga nadaljeval z ubesedovalnim postopkom, podobnim Carrollovemu: »Po taktu tolče!« Ker pa je bila ta rešitev preohlapna, jo je razširil s parafrazo: »In poslej ne stori čas prav nič meni na ljubo, ker sem mu užalil prijatelja – takt.«

Način obravnavanja tega puna v drugem prevodu je bil udarec v prazno, saj je Gitica Jakopin prezrla besedno igro. Bralec le težko naveže frazem »moriti ritem«

s stavkom: »In vse odtlej mi Čas ne izpolni niti ene prošnje več!« Tako je nonsens kot očarljiv in zabaven način, kako z dobesedno rabo figurativnega pomena (izmenjavo med abstraktnim in konkretnim) in s povezovanjem različnih reči v nemože kombinacije vnesti zmedo v red, izginil.

1.3.2 Igra s pomeni besede »draw« kot vleči in kot risati se je ob skladenjski igri med predložno zvezo »in the well« ter frazeologemom »well in« izkazala za še težjo in Pregelj ji ni bil kos.

»Once upon a time there were three little sisters,« the Dormouse began in a great hurry; »and their names were Elsie, Lacie, and Tillie; and they lived at the bottom of a well –«

»What did they live on?« said Alice, who always took a great interest in questions of eating and drinking.

»They lived on treacle,« said the Dormouse, after thinking a minute or two.

»They couldn't have done that, you know,« Alice gently remarked; »they'd have been ill.«

»So they were,« said the Dormouse; »very ill.«

Alice tried to fancy to herself what such an extraordinary ways of living would be like, but it puzzled her too much, so she went on: »But why did they live at the bottom of a well?«

/.../

»And so these three little sisters – they were learning to draw, you know –«

»What did they draw?« said Alice, quite forgetting her promise.

»Treacle,« said the Dormouse, without considering at all this time.

Bogo Pregelj je opustil ambicijo iskanja ustrezne besedne igre iz izhodiščnega besedila in ni mu preostalo drugega, kot da jo je temeljito priredil. Angleški glagol »to draw« je zamenjal z žargonsko besedo malati in tako poskrbel za nekakšen pun, saj beseda zveni podobno kot beseda mleti; deklice Dušico, Metko in Minko pa je zato poslal k mlinu namesto na dno vodnjaka. V izvorniku živijo deklice od melase, ki jo potegnejo iz vodnjaka, pri Preglju pa od lizola, ki ga meljejo v mlinu. S to sopostavitvijo je dosegel poseben učinek nonsensa.

»V davnih časih so živele tri majhne sestrice,« je začel svizec, kar se da urno, »Dušica, Metka in Minka po imenu. Živele so nedaleč od nekega mlina...«

»Od česa so živele?« je vprašala Alica, ki jo je vedno zanimalo vse, kar se je tikalo jedi in pijače.

»Živele so od lizola,« ji je odgovoril svizec, potem ko je toliko in toliko časa premišljeval.

»To že ne gre, saj sam veš, da ne!« mu skromno ugovarja Alica. »Saj bi zbolele.«

»Saj tudi so!« je potrdil svizec. »Še celo hudo so zbolele.«

Alica si je skušala v mislih predstavljati, kako naj neki žive ljudje od lizola, toda ni si mogla razjasniti. Zato je še kar naprej spraševala: »Zakaj so živele blizu mlin?«

/.../

»In tiste tri sestre so se učile – malati.«

»Kaj so malale?« je vprašala Alica, ki je že povsem pozabila na svojo obljubo.

»Lizol,« je odgovoril svizec, ki tokrat ni premišljal.

Tudi razvozlavanje puna z glagolom »to draw« Gitici Jakopin ni šlo preveč dobro od rok. Ker ena sama beseda z dvema angleškima pomenoma v slovenščini ne obstaja, bi jo bilo potrebno nadomestiti z ustreznim slovenskim punom. Gitica

Jakopin je besedo iz angleškega puna v ciljnem jeziku nadomestila z dvema podobno zvencečima besedama in ju povezala s parafraziranjem besedila.

/.../ »In tiste tri sestrice – so se, veste, učile črtati -«

»Kako, črtati – misliš, risati?« je vprašala Alica, ker je čisto pozabila na svojo obljubo.

»Črpale so sirup,« je rekel Polh, in tokrat mu ni bilo treba nič premišljevat.

Nonsens zahteva ravnotežje med uporabljenimi besedami in resničnostjo ter med nonsensnim, ki je za njimi. Med vprašanjem: »Kako črtati – misliš, risati?« in odgovorom: »Črpale so sirup,« pa se ne da potegniti nobene povezave. Skupaj z Alico ima bralec pravico do pojasnila: »Še vedno ne razumem. So sirup risale ali črpale?« Toda na to dobi le še en izmikajoč odgovor: »Če vodo lahko črpaš iz vodnjaka, menda tudi sirup lahko črpaš iz sirupnjaka – ne, trda glava?« S takim odmikom od izhodiščnega besedila ne moremo biti zadovoljni, saj se je igrivi nonsensni humor na poti do slovenske Alice popolnoma izgubil.

1.3.3 Weaverjev dvom, da bi lahko prevajalci odlično razrešili skladenjsko igro »in the well – well in«, se je tudi v Pregljevem primeru izkazal za osnovanega.

Alice did not wish to offend the Dormouse again, so she began very cautiously: »But I don't understand. Where did they draw the treacle from?«

»You can draw water out of a water-well,« said the Hatter; »so I should think you could draw treacle out of a treacle-well – eh, stupid«

»But they were in the well,« Alice said to the Dormouse, not choosing to notice this last remark.

»Of course they were,« said the Dormouse; »– well in.«

Pregelj je v nadaljevanju svoje priredbe zadnjo Aličino pripombo, da so bile deklice v vodnjaku, seveda opustil in jo zamenjal z demontažo lastne igre z besedama *malati – mleti*:

Alica ni želela znova užaliti svizca. Zato je začela hudo previdno: »Ni mi povsem jasno. Kaj so malale z lizolom?«

»V navadnem mlinu meljejo moko,« je začel razlagati klobučar. »V mlinu za lizol bodo verjetno mleti lizol, ali ne? Se ti ne zdi stvar preprosta?«

»Toda mleti, o čemer vi govorite, pomeni čisto nekaj drugega kakor malati. Kar v pravopis poglejte!« odgovori Alica Svizcu, ker bi zadnjo opazko najrajši preslišala.

»Pravopisa niso imele,« jo je zavrnil svizec.

S tem inovativnim odgovorom si je prilagojevalec odprl pot nazaj k nonsensnim konverzacijam izhodiščnega besedila.

Gitica Jakopin se je pri igri z besedo »well« kot samostalnikom in prislovom ter njunima pomenoma »vodnjak« in »popolnoma notri«, ki ji ni mogla najti ustreznice, iz prevajalske slepe ulice izmotala tako, da je dodala odrezav Polhov odgovor.

»Da ne bi spet užalila Polha, je Alica previdno začela: »Še vedno ne razumem. So sirup risale ali črpale?«

»Če vodo lahko črpaš iz vodnjaka,« je rekel Klobučar, »menda lahko sirup črpaš iz sirupnjaka – ne trda glava?«

»Ampak sestrice so bile vendar notri,« je Alica rekla Polhu; njegovo zadnjo pripombo je preslišala.

»Dalje se pozanimaj pri svoji botri,« se je odrezal polh.

1.4 Izmišljene ali nonsensne besede

Eden pomembnih ubesedovalnih postopkov nonsensa so neologizmi, izmišljene za enkratno priložnost. So popolnoma brezpomenski in brez konotacij, saj se nanje ne navezujejo nikakršne asociacije. V izbranem odlomku najdemo besedo »muchness«, ki spada v to kategorijo. To izpeljanko si je Carroll preprosto izmislil, je pa spominjala na prislov »much« – mnogo. Pregelj se ni potrudil iznajti nove slovenske besede, ki bi bila po pomenu ali zvoku podobna neologizmu v izhodiščnem besedilu. Preprosto je v slovarju poiskal obstoječo pomensko sorodno besedo »množičnost«. Ta izraz se pomensko nanaša na veliko združeno skupino ljudi in je bil v času prevajanja zelo pogost v žargonu socialističnih politikov. Tako je Pregelj preskočil še en stilem nonsensa – igranje z neznanimi besedami.

»/.../ and muchness – you know you say things are ‘much of muchness’ – did you ever see such a thing as a drawing of a muchness?«

Pregelj je vse skupaj skrčil, predelal in vprašanju dodal pomen: »*Ali si že kdaj videla namalano množičnost?*«

V prvi fazi je Gitica Jakopin ta edini neologizem iz opazovanega odlomka dobro obravnavala. Prevajalka si je izmislila besedo, ki je podobna Carrollovi skovanki. Njena »mnogost« se tako kakor »muchness« zdi prav normalna beseda iz slovarja, čeprav je tam ni. Toda naslednja poteza dodajanja razlage v ubeseditev: »Saj veš, kadar rečeš, kar je več, je pa že preveč, je to mnogostno«, je v nasprotju z nonsensnim učinkom in ga tako v prevodu odpravlja. Nonsens je zabaven, ker ne ubeseduje pomena; prav ko beseda ali del besedila začenja nakazovati pomen (to je, da se ga da povezati z resničnim svetom), ga ukine naslednje besedilo, ki ne dopušča, da bi bralec iskal pojasnilo izven literarnega dela, izven jezika.

1.5 Šale na podlagi logike

Carroll z nenadno in nepričakovano preusmeritvijo fraz iz vsakdanjega govora skozi lupo logike dosega nonsensne humorne učinke. Ob dialogu o tem, da ni mogoče popiti manj kot nobene skodelice čaja, je Warren Weaver (1964) zapisal: »Ta poanta, da je nič skodelic čaja plus x skodelic enako popolnoma realnim in uresničljivim x skodelicam čaja, medtem ko nič skodelic minus x skodelic vodi k poponoma neizvedljivi rešitvi, je primer iz praktične algebre.«

Preglju in Jakopinovi odstavki, ki se igrajo s smislom, nesmisлом in nelogičnim smislom, niso predstavljali velikih težav in sta jih točno in uspešno prevedla.

Bogo Pregelj:

»Izvolite še čaja!« ponudi kar se da resno zajec Alici.

»Saj ga še sploh nisem dobila!« ga užaljeno zavrne Alica. »Kako naj ga potem še vzamem?«

»S tem hočeš reči, da ga ne moreš vzeti manj,« tveže klobučar, »da ga vzameš več ko nič, pa ni težko.«

Gitica Jakopin:

»Nalij si še malo čaja,« je Marčni zajec čisto resno rekel Alici.

»Nič si ga še nisem nalila,« je z užaljenim glasom rekla Alica, »zato si ga ne morem naliti še malo.«

»Misliš reči, da si ga ne moreš naliti še manj,« je rekel Klobučar, »veliko laže je naliti še malo več kot pa nič.«

1.6 Prevrčanje pomena (twists of meaning)

Warren Weaver iz odlomka izvirnika naniza osem prevračanj pomena:

1. March Hare: »Suppose we change the subject« (zadirčno).
2. Dormouse: »on treacle« (popolnoma nepričakovano).
3. Dormouse: »So they were – very ill« (popolnoma nepričakovano).
4. Dormouse: »It was a treacle-well« (kakor da to vse pojasni).
5. Dormouse: »Learning to draw, you know« (ko seveda tega nisi mogel vedeti).
6. Hatter: »I should think you could draw treacle out of the treacle-well – eh, stupid?« (tavtološko in neolikano).
7. March Hare: »Why not?« (na Aličino vprašanje: »Why with an M?«; nepričakovano in rahlo žaljivo).
8. Hatter: »Then you shouldn't talk« (precej neolikana in presenetljiva pripomba na napol pun iz »I don't think–«).

Bogo Pregelj je sekvenco o deklicah in vodnjaku popolnoma predelal v zgod-bico o mlinu, a je pri tem prva štiri prevračanja pomena zadovoljivo prenesel v slovenščino. Namesto melase (treacle) je vpeljal v besedilo strupeno razkužilo lizol, kar bi bilo v realnem življenju nedopustna zamenjava za tovrstni užiten sirup, ostal pa je v območju nonsensnih tehnik (igranje z neznanimi besedami, nonsensna sopostavitve, poljubnost). Ni pa opazil smešnosti Carrollove uporabe »you know« (veš), zato se je s prevodom zaradi opustitve izgubila. Pedagoški čut za vzgojnost je Preglja vodil v cenzorski poseg: žaljivi vzklik »eh, stupid« pri petem primeru je namerno spregledal in ga neustrezno nadomestil s prijaznim učiteljskim stavkom: »Se ti ne zdi stvar preprosta?« in s tem nonsensni učinek odpravil. Pri odsekanem in nepobitnem »Why not!« se je z »Zakaj neki ne?« dobro znašel in tudi naslednji enako zadirčni stavek je v slovenščini zamenjal s še bolj nesramnim. Pun z dvema pomenoma besede »think« pa je pri tem dialogu v ciljnem besedilu izginil.

»Really, now you ask me,« said Alice, very much confused, »I don't think –«

»Then you shouldn't talk,« said the Hatter.

»Kar me sedaj sprašuješ,« odgovori Alica v zadregi, »zares mislim, da nisem –«

»Potem kar jezik za zobe!« ji preseka klobučar.

Gitica Jakopin je prvih osem primerov prevračanja pomena z Warrenovega se-znana zadovoljivo prevedla. Besedno igro »treacle-well« je nadomestila z lastnim

neologizmom »sirupnjak«, Klobučarjevo zmerjanje s »stupid« pa je zamenjala s tavnološko žaljivko »trda glava«. Zadnjo igro z dvema pomenoma besede »think« je razpletla tako, da se je tej besedi v ciljnem jeziku izognila s parafrazo:

»Veš, ko me že vprašaš,« je rekla Alica, ki je bila precej zmedena, »ne bi rekla –«
»Če ne bi rekla, pa bodi tiho,« je rekel Klobučar.

1.7 Nadaljnja odstopanja od angleškega izhodiščnega besedila

1.7.1 Bogo Pregelj je pri prevajanju lastna imena obravnaval na različne načine. Angleška Alice je postala v slovenščini morfološko in fonološko prilagojena Alica. Mabel se je spremenila v Maričko; Dušica, Metka in Minka pa so prav tako pomensko nesorodni nadomestki imen Elsie, Lacie in Tilie, povezani z rimo pa ohranjajo zven izvirnika. Mad Hatter se imenuje klobučar, Dormouse (polh) je nepotrebno zamenjan s svizcem, March Hare pa je postal velikonočni zajec. Z uporabo občnih namesto z veliko začetnico zapisanih lastnih imen Pregelj ponovno ni upošteval strukture generičnega nonsensa in je v ciljno besedilo tudi na ubesedovalni ravni uvedel značilen pravljичni stilem. Podobno tudi ekspresivne pomanjševalnice, kakršen je beli zajček namesto lastnega imena White Rabbit, odmikajo prevod od izvirnika v smer pravljice, na kar med drugim kaže tudi izostanek besede dogodivščine v naslovu vseh prevodov do 90. let.

V prenovljenem prevodu Girice Jakopin iz 1990 so imena razen Mabel poslovenjena (Alica, Dina, Elza, Luca in Tina) ali prevedena (Klobučar, Polh, Marčni zajec itd). Za nonsens značilen stilem rabe lastnih imen je izpeljan na pol poti, saj bi dvodelna imena morala biti zapisana z velikima začetnicama kakor rojstno ime in priimek (npr. Marčni Zajec, Mačka Režalka, Ponarejena Želva itd.).

1.7.2 Nonsensne sopostavitve, ki jih Elizabeth Sewell poimenuje tudi s »thing series«, so nizi besed, katerih razporeditev narekuje zgolj zvočna podoba besed: pogosta ponovitev glasu, rima ali aliteracija. Nonsensni učinek tega pomembnega ubesedovalnega postopka izhaja iz dinamičnega razmerja med zvočno povezavo in pomensko logično ubeseditvijo. Preglju je uspelo nanizati ustrezne besede, ki jih začenja isti glas kakor v izhodiščnem besedilu: mišnico, mesečino, matere, množičnost, izpustil pa je večkrat ponovljeni veznik in. Z njim je Carroll pomensko nekompatibilne besede (*mousetraps, and the moon, and memory, and muchness*) povezal kot enakovredne – z opustitvijo pa je prevajalec v ciljnem jeziku dimenzijo relacijskega nonsensa izbrisal.

Tudi Gitica Jakopin je uspešno sestavila nonsensno sopostavitev besed, ki se začenjajo z m: *mišlovke pa mesec pa memoriranje pa mnogost*. Povezuje jih edinole začetna črka, združevalnega pomena pa ni nobenega, čeprav ga obljublja večkrat ponovljeni priredni veznik pa. Za razliko od Preglja je tu Gitica Jakopin sledila Carrollovemu ubesedovalnemu postopku tega tipičnega nonsensnega stilema.

1.7.3 Bogo Pregelj se je odločil popolnoma črtati tri odstavke, kjer Alica osorno zavrne klobučarja, češ kdo ga je kaj vprašal.

»Nobody asked your opinion,« said Alice.

»Who's making personal remarks now?« the Hatter asked triumphantly.

Alice did not quite know what to say to this: so she helped herself to some tea and bread-and-butter, and then turned to the Dormouse, and repeated her question. »Why did they live at the bottom of a well?«

Ker se ni zavedal, da se nonsens poigrava z napetostjo med redom in neredom, med pričakovanjem in frustracijo, se mu odlomek ni zdel v skladu z osrednjim sporočilom celotnega besedila – tako neprimerno vedenje naj se ne bi spodobilo osrednji pravljичni osebi. Še enkrat je prevladal poučevalski princip.

2.1 Bogo Pregelj ni razumel ubesedovalnih postopkov nonsensa in je zato s prevajalskimi prirejanji *Alici* odvezal žanrsko določitev. V iskanju ustreznih zamenjav za Carrollove besedne igre je bil le delno uspešen; pune je v večini primerov dobesečno prevajal, da bi ohranil osnovno pripovedno linijo. V tej absolutni fikciji je brezupno iskal nekaj, kar bi povezal z vsakodnevnim življenjem ali izročilom domačega folklornega slovstva, da bi si tako pomagal iz dozdevne goščave literarnega absurda. Nonsensno besedilo pa nudi pravo literarno izkušnjo le, če je bralec pripravljen na odprto igro z besedilom, če sledi pravilom besedne igre in razvozlava jezikovne domisleke. Sredi 20. stoletja so v slovenski mladinski literaturi še vedno prevladovali tradicionalni didaktični trendi, zato se je Pregelj s postopki nadomeščanja nonsensa s prvinami domačega ustnega slovstva prizadeval oddaljiti od avtorja in *Alico* približati mladim bralcem. S tem pa, kot ugotavlja Majda Stanovnik (2005), ne le da ni povečal razumljivosti besedila, ampak je ustvaril zmedo, ki je Carrollovemu literarnemu nesmislu vzela koherentnost in uničila njegov čar. Kritiki so leta 1951 sprejeli *Alico v Deveti deželi* kot otrokom precej težko dostopno, a privlačno knjigo.

2.2 Številni prevodni postopki so tudi pri *Alici* Gitice Jakopin povzročili spremembe besedilnih prvin, ki so bistveno spremenili Carrollov nonsens. Z redukcijo nonsensnega diskurza, za katerega je temeljna značilnost odprta struktura nakazovanja in odvezanja pomena ter ustvarjanje referenčne napetosti med njima, tudi ta prevod deluje drugače kot izvornik. Gitica Jakopin se ni v polni meri zavedala odvisnosti žanra od upovedovalnih postopkov, ki ustvarjajo nonsensni učinek. To nerazumevanje je imelo za posledico številne izpuste ali priredbe obratov ali inverzij, ponovitev (z obratom, s spremembo), sopostavitve, nizanje, nonsens razlag, metabesedilnih in drugih stilemov nonsensa. Nevtralne besede, ki v nonsensu ne spodbujajo čustvenega odziva in odvezajo pomen, je ponekod nadomestila z ekspresivnimi, ki so s prej naštetim spreminjale nemimetični izvornik v tipično besedilo mimetične pravljice in fantastične literature. Žal je vse to izbrisalo dokajšen del Carrollove krhke in prefinjene izmuzljivosti, na kateri je zgrajen njegov edinstveni nonsensni humor.

2.3 Žal iz istega razloga tudi tretji, zadnji prevod Helene Biffio (1994) ni izpolnil pričakovanj. Uspešni prevod naj bi po Weaverjevem prepričanju ohranil vso čudežnost, vznemirjenje in otroški humor knjige za otroke, enako zaželeno pa bi bilo, da ohrani vso čudovito očarljivost, nepričakovane igre s pomeni, drobce paradoksov, logiko in nonsens knjige za odrasle. Tako kakor pri prevodih v druge jezike je tudi naša najnovejša raziskava ponovno potrdila ugotovitve, da je vzrok

neustreznih prirejanj in žanrskih predrugačenj predvsem zapleteno Carrollovo arhetipsko besedilo, ki pred prevajalce postavlja velike izzive. Mnogi so prepričani, da so ti nepremostljivi. Lewis Carroll je 24. oktobra 1866 pisal založniku Macmillanu: »Prijatelji, vse kaže, mislijo, kako je knjiga neprevedljiva.« Potrebno pa si je tudi priznati, da imamo Slovenci z nonsensom še eno veliko težavo: v lastni literarni tradiciji ga skorajda nismo imeli, če pa se je kje pojavil, ga tja do konca 20. stoletja navadno nismo prepoznali kot takega. Barbara Simoniti (1997) poudarja, da nepoznavanja nonsensa pri nas ni le poglobitni vzrok za nerazbiranje njegovih značilnosti pri prevajanju, ampak tudi pri dojetanju del slovenskega predstavnika tega žanra, saj je povzročilo, da so bili kljub priljubljenosti in številnim ponatisom *Butalci* Frana Milčinskega s strani literarnih zgodovinarjev povsem prezrti ali pa obravnavani kot trivialno besedilo, nevedno teoretične pozornosti. S humorjem, ki spremeni knjigo v njen lasten hermetični svet in prostor za sistematično igro, v kulturnem okolju nesamostojnega naroda, kjer se je pričakovalo, da bo prav literatura usmerjala narodno gibanje in nadomeščala politiko, pač niso imeli kaj početi. Zato sta z žanrskimi predelavami *Alica* in *Butalci* pri nas svoj smisel dobila v kotičku mladinske literature in kasneje spremenjena v družbeno koristno satiro tudi na gledališkem odru.

3 V *Alice in Many Tongues* je Warren Weaver 1964. leta zapisal: »*Aličine dogodivščine v Čudežni deželi* sta v bistvu dve knjigi: knjiga za otroke in knjiga za odrasle. Njena privlačnost, njena fantazija, njen humor in njena logika delujejo na dveh nivojih. Vem, da se odrasli sprašujejo, zakaj in kako je Alica lahko vseč otrokom. Domnevam, da se tudi otroci sprašujejo, zakaj jo imajo radi odrasli.« Otroke v *Alici* naj bi privlačila predvsem enkratna zgodba z zanimivimi dogodki ter fantastično nenavadnimi bitji. Odraslim je zanimiva zaradi logike, ki tu v povezavi z literarnim užitkom ne prevladuje. Ene in druge bralce pa očara s pomensko odprtimi jezikovnimi domisleki, jih vabi k razvozlavanju besednih iger in dejavnemu tvorjenju pomenov.

Kako bi torej čim več vsega tega prenesli v novi slovenski prevod? V prvi vrsti bi moral biti bodoči prevajalec *Alice's Adventures in Wonderland* poznavalec nonsensa kot žanra in njegovih ubeseditev. Barbara Simoniti (1997) predlaga tudi integralni prevod, to je »prebeseditev, ki bi ohranila žanrsko določitev izvirnika in bi omogočala tudi bralsko doživetje besedila kot nonsensa.« Ker je večina ubesedovalnih postopkov prevedljivih, ne bi izgubljanje in slabljenje težkih prevajalskih problemov imelo tako hudih posledic, saj bi jih prevajalec blažil s komentarji, opombami in razlagami referenčnih vrednosti. Nadaljnja možnost je dvojezična izdaja, ki bi bralcu omogočala vzporejanje neprevedljivih stilemov ter prevajalčevih rešitev z izvirnim besedilom. Zaenkrat vse zgolj ostaja pri zamislih in pobudah, zakaj še po dveh desetletjih se ni našel dovolj podkovan in srčen besedni mojster, ki bi si upal na nov način lotiti se tega klasičnega literarnega gordijskega vozla. V smer dvojezičnega komentiranega natisa je z *Zalezovanjem Žnrka*, prepesnitvijo Carrollove nonsensne odisejade *The Hunting of the Snark* iz leta 1876, krenil Branko Gradišnik in se spretno izogibal čerem, ki so bile potapljale prevode *Aličinih dogodivščin*.

Viri in literatura

- Lewis Carroll, 1866: *Alice's Adventures in Wonderland*. London: Macmillan and Co.
- Lewis Carroll, 1951: *Alica v Deveti deželi*. Prevedel Bogo Pregelj. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Lewis Carroll, 1990: *Aličine dogodivščine v Čudežni deželi in V ogledalu*. Prevedla Gitica Jakopin. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Lewis Carroll, 1969: *Alica v čudežni deželi*. Prevedla Gitica Jakopin. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Lewis Carroll, 1978: *Alica v ogledalu*. Prevedla Gitica Jakopin. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Lewis Carroll, 1994: *Aličine prigode v Čudežni deželi*. Prevedla Helena Biffio. Trieste: Založba Devin.
- Lewis Carroll, 1994: *The Complete Works*. London: Bracken Books, 1994.
- Lewis Carroll, 1999: *Mala Alica*. Prevedel Miha Mohor. Ljubljana: Založba Karantanija.
- Lewis Carroll, 1994: *Skozi zrcalo in kaj je Alica našla na drugi strani*. Prevedla Helena Biffio. Trieste: Založba Devin.
- Lewis Carroll, 2007: *Zalezovanje Žnrka*. Prevedel Branko Gradišnik. Ljubljana: UMco.
- Jon A. Lindseth (ur.), 2015: *Alice in a World of Wonderlands. The Translations of Lewis Carroll's Masterpieces*. New Castle: Oak Knoll Press.
- Miha Mohor, 2012: *Alice Slovenian Translation*. Kranj: samozaložba.
- Miha Mohor, 2001: Reception of Carroll's Nonsense in Slovenia. *The Carrollian. The Lewis Carroll Journal* 7. 53–63.
- Miha Mohor, 2001: Reception of Carroll's Nonsense in Slovenia. *The Carrollian. The Lewis Carroll Journal* 7. 53–63.
- Elizabeth Sewell, 1952: *The Field of Nonsense*. London: Chato and Windus.
- Barbara Simoniti, 1997: *Nonsens*. Ljubljana: Karantanija, 1997.
- Robert D. Sutherland, 1970: *Language and Lewis Carroll*. Hague: Mouton, 1970.
- Majda Stanovnik, 1984: Carrollov literarni nesmisel na Slovenskem. *Otrok in knjiga* 19. 35–50.
- Majda Stanovnik, 2005: *Slovenski literarni prevod: 1550–2000*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Wim Tigges, 1988: *The Anatomy of Literary Nonsense*. Amsterdam; Rodopi B. V., 1988.
- Warren Weaver, 1964: *Alice in Many Tongues*. Madison: The University of Wisconsin Press.